

Átfogó és szakmailag teljesen helytálló képet kapunk Bem székelyföldi harcairól és moldvai betöréséről, elsősorban Gyalókéay Jenő kutatásaira támaszkodva. Az utóbbi hadműveletet később többen is bírálták, pedig ez, ahogyan a szerző is emlékeztet, Lüderset a Székelyföld felé kényszerítette Nagyszeben alól. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy az erdélyi hadtest állományának nagy része sorozott volt és az orosz támadás idején a szökések általánossá váltak nemcsak a román vagy szász, hanem a magyar honvédek körében is. Szintén nagyon fontos rész a segesvári és nagyszebeni ütközeteket bemutató fejezet, amely a hadtörténeti kutatások legújabb eredményeire támaszkodik. Ugyanez állapítható meg a temesvári csata értékelésénél is, ahol a szerző Bem könnyelmű magatartására hívta fel a figyelmet. A kötet végén Bem meneküléséről és a török emigrációban való ténykedéséről olvashatunk.

A kötetet név- és tárgymutató zárja, illetve gazdag illusztrációs anyaggal rendelkezik, amely elsősorban Hermann Róbert magángyűjteményéből származik. Sajnálatos ténynek tartom, hogy a magas jogdíjak miatt a hazai közgyűjtemények anyagára egy ilyen komoly tudományos értékekkel bíró mű sem támaszkodhatott. A magas szakmai színvonal miatt a recezens minden elfogultság nélkül csak ajánlani tudja a kötetet mind a történészek, mind az érdeklődő közönség figyelmébe.

Süli Attila

PAWEŁ WIERZBICKI

DYWIZJA KOZAKÓW SUŁTAŃSKICH

Polityczno-wojskowe koncepcje stronnictwa Czartoryskich w okresie wojny krymskiej (1853–1856)

(A Szultáni Kozákhadosztály. A Czartoryski-párt politikai-katonai koncepciói a krími háború idején [1853–1856]. *Prace naukowe Muzeum Narodowego w Krakowie, Kraków, 2013. 316 o.*
ISBN 798-83-7581-147-6)

2006-ban a Lengyel Tudományos Akadémia varsói Történettudományi Intézetében nemzetközi tudományos konferenciával és kiadványokkal emlékeztek meg a krími háborút lezáró párizsi békekötés, s így a keleti kérdés megoldását célzó háború százötvenedik évfordulójáról. A konferencia *A krími háború – különböző civilizációk konfrontációja* című, több éven át tartó kutatási program eredményeinek összegzése volt. Az anyagát 2008-ban közzétevő *Polacy i ziemie polskie w dobie wojny krymskiej* (A lengyelek és a lengyel földek a krími háború idején) című kötetben olvasható többek között Paweł Wierzbicki *Działalność Sadyka Paszy w czasie wojny krymskiej na tle jego relacji z obozem Czartoryskich* (Sadyk Pasa tevékenysége a krími háború idején a Czartoryski-tábornak küldött jelentései tükrében) című előadásának szövege is. Az azóta eltelt évek kutatómunkájának anyagát szerkesztette könyvbe és jelentette meg a most ismertető kötetet.

A 2006-os konferencia címéből és a hozzá kapcsolódó előadások, kötetek címeiből is kiderül, hogy a krími háborúban a lengyelek tevékenyen részt vettek. Ez a XIX. század európai történetét ismerve természetesnek is tetszhet, hiszen a háború Lengyelország egyik felosztója ellen folyt, s Oroszország veresége a Szent Szövetség helyett egy új európai rendet teremthetett, melynek gyámköve a helyreállított Lengyelország lett volna. Az 1830/31-es lengyel szabadságharc leverése után Nyugat-Európában megszerveződött „Nagy Emigráció” konzervatív szárnyának (Hotel Lambert) vezetője, Adam Czartoryski és ideológiájának politikai örököse, a magyar szabadságharc utolsó szakaszában is részt vett Władysław Zamoyski az apránként nemzetközivé terebélyesedő orosz–török konfliktusban az első pillanattól kezdve fegyveres erővel akarták képviselni a lengyel érdekeket. Ez az elmúlt bő félszázad hagyományaiból következően lengyel légio felállítását jelentette.

A Nagy Emigráció másik befolyásos tábora, a Lengyel Demokrata Társaság ennek ellene volt, s éppen a korábbi öt és fél évtized tapasztalatai alapján hirdette azt, hogy a lengyelek ne vállaljanak

semmilyen részt a nagyhatalmak közötti játszmában, mert áldozataiknak a nemzet jövőjére nézve nincs értelme. E passzivitást hirdető ideológiával a Lengyel Demokrata Társaság legbefolyásosabb katonai szakértői, Ludwik Mierostawski és Józef Wysocki honvédtábornok nem értettek egyet, s a híveikkel Párizsban megalakított Lengyel Körben a törökországi lengyel légió megalakításának szükségességét hirdették. „E légióknak lengyel zászlók, jelvények és őseink vallási jelképei alatt kell megalakulniuk. Mert csakis Lengyelország függetlenségéért harcolva, mert csakis nemzeti jelleggel fellépve kelthetünk együttérzést odahaza, és az idegen mundérok alatt is Lengyelorszáért dobogó lengyel szívekben.”

Wysocki 1855. január 2-án érkezett Isztambulba, s rögtön megbeszéléseket folytatott a francia követtel, Achille Baraguey d’Hilliers tábornokkal és lord Canning Stratford de Redcliffe brit követtel. Ők azonban csak annyi instrukcióval rendelkeztek a lengyelekre vonatkozóan, hogy Czartoryski pártját kell előnyben részesíteni. Lengyel légió szervezése céljából Władysław Zamoyski is az Oszmán Birodalomba érkezett, ahol a légióval kapcsolatos tevékenység végül is a két emigrációs tábor közötti áldatlan harcban merült ki.

A lengyel légió létrehozásának terve azonban nem a hagyományos politikai rivalizálás következtében foszlott semmivé, hanem Ausztria miatt. A háborúba bekapcsolódni készül Anglia és Franciaország számára ugyanis kulcsfontosságú volt Ausztria magatartása, amelyet, ha a nyugati szövetségesek maguk mellé állítani nem is tudtak, jóindulatú semlegességét elengedhetetlennek tartották. Emiatt – miután 1854. március 27-én hadat üzentek Oroszországnak – Ausztriára való tekintettel sem támogatták lengyel légió, vagy bármilyen más, lengyel egyenruhát és nemzeti színeket felöltő önálló egység felállítását. Ugyanakkor a lengyelek részvételét, áldozatkészségét és áldozatvállalását fontosnak tartották.

A lengyel egységek létrehozásáért folyó versengésbe Adam Czartoryski egykori konstantinápolyi ügynöke, a balkáni orosz befolyás semlegesítésére francia támogatással szervezett Keleti Missziós Főügynökség vezetője, Michał Czayka-Czaykowski is bekapcsolódott. Ekkor már, miután 1850-ben áttért az iszlámra, Sadyk Pasaként az oszmán hadsereg tábornoka volt. Paweł Wierzbicki így jellemzi őt: „Czajkowski minden bizonnyal a XIX. századi lengyel emigráció legkiválóbb és legszínesebb alakjai közé tartozott. Mint Ukrajnában született és nevelkedett nemes szerelmese volt szűkebb pátriája kultúrájának. A kozákság fixa idea lett az életében, amelynek számos regényében is hangot adott. De politikai kérdésekben nem tudott szerves programot alkotni. Világa az egymással laza kapcsolatban álló és a pillanatnyi politikai célok szolgálatába állított eszmék, ötletek, fantazmagóriák visszatükröződése volt. Egy nemesi-kozák Lengyelországról álmodott, amelynek élén Adam [Czartoryski – K. I.] herceg állt volna, s a trónjához vezető utat ő teremtette volna meg kozákjai élén.

A krími háború kirobbanásával régóta dédelgetett tervét, hogy a kozákság eszméjét és Lengyelország függetlensége visszaszerzését összekapcsolja, megvalósíthatónak tartotta. Ezzel együtt a szláv közösség egységének eszméjét is magáénak vallotta, amelyre Adam herceg is támaszkodott, aki a balkáni szláv népeket akarta egységfrontba sorakoztatni Oroszország ellen.”

Sadyk Pasa az oszmán kormány támogatását élvezve Dobrudzsa nyekraszovi kozákságának ezredbe szervezésére kapott engedélyt a Portától még 1853 őszén. A Konstantinápolyban, Tulcsában, Drinápolyban, Sumlában szerveződő ezredbe nagy számban léptek be lengyelek is. A három szotnyából álló ezred két hónap múlva, 1854 elején már 600 embert számlált, s a szultán engedélyével az 1. Szultáni Kozákezdred nevet kapta. Az ezüst félholddal és csillaggal, valamint ezüst mezőben aranykereszttel díszített vörös zászlót a konstantinápolyi patriarcha szentelte fel. 1854. január 15-én maga Czartoryski is azt írta unokaöccsének, Władysław Zamoyskinak: „Támogatni kell Sadyk kozákcsapatát, amely hivatalosan tízezer fős is lehet majd, amennyiben a dobudzsai kozákokból gyalogosokkal is felfejlesztik, s a had pedig – élén a mi tisztjeinkkel – a mi seregünk is lehet.”

Ennek a reménynek volt némi valóságos alapja. 1854 őszén engedély született a 2. Szultáni Kozákezdred megszervezésére – főként hadifoglyokból. Ez a szerveződő alakulat azonban nem Sadyk Pasa, hanem Władysław Zamoyski felügyelete alá került, s szervezésének központja Sumla lett. Vallási jellegét tekintve inkább kereszténynek mondható – ellentétben az 1. Szultáni Kozákezdreddel. „A 2. ezred általános léhelyzete súlyos volt. Hiányzott a pénz a zsoldfolyósításhoz, egyenruha-, fegyver- és lóvásárláshoz. Gyenge volt az élelmezés. A folyó mentén felállított tábor

klímája egészségtelen volt, és az állandó esőzés miatt a katonák betegségekben, váltólázban szenvedtek.” Egyébként az 1. Szultáni Kozákhadoszredben is hasonló hiányosságokat lehetett tapasztalni.

Az elhúzódozó háború 1855. második felében már mind a francia, mind az angol társadalomban elégedetlenséget váltott ki. Franciaország 310 ezer, Anglia 98 ezer fős hadsereggel vett részt a gí-gászi küzdelemben. Hogy katonai erejüket az angolok növeljék – előzetes tárgyalások után – 1855. szeptember 24-én Lord Fox Panmure hadügyminiszter közölte Władysław Zamoyskival, hogy a brit kormány hajlandó egy 1000 lovasból, 3000 gyalogosból álló szultáni Kozákhadosztályt felszerelni, felfegyverezni, működését finanszírozni. Parancsnokává az angol tábornokká kinevezett Władysław Zamoyskit javasolták, s a hadosztályt betagolták a brit Robert Vivian parancsnoksága alatt álló török kontingensbe. A hadosztályt elsősorban az orosz hadsereg lengyel származású hadifoglyaival akarták feltölteni. A tiszteket francia norma szerint fizették, az altisztek és közlegények a török zsoldtáblázat szerint kapták illetményüket, a tábornok és az orvosok brit javadalmazásban részesültek. Emiatt a hadosztály a demokraták jogos kritikájának kereszttüzébe került, akik azt is sérelmezték, hogy az egység nevében nem szerepel a „lengyel” jelző.

Valóban, az angol és a francia politika vezetői óvakodtak attól, hogy a lengyel ügy mellett elkötelező nyilatkozatot tegyenek, s ezzel azt a nemzetközi politika homlokterébe emeljék. A Szultáni Kozákhadosztály formálisan 1855. november 16-án jött létre, amikor a brit kormány hivatalosan átadta Zamoyski tábornoknak a 19 pontból álló bizalmas dokumentumot, amely rögzítette az egység létrejöttének feltételeit. Ekkor már – Szevasztopol szeptember 6-án történt bevétele után – folytak a tapogatózások a fegyverszünetről s a békekötés előzetes feltételeiről. Emiatt a lengyel emigránsok közül sokan gondoltak arra, hogy a szerveződő Szultáni Kozákhadosztály csupán nyomásgyakorlási eszköz kíván lenni az Oroszországgal folytatott tárgyalások során. Az orosz fél igyekezett róla nem tudomást venni. Az 1856. február 25-én kezdődő béketárgyalások során egyértelművé tette, hogy a lengyel kérdés az említés szintjén se szerepelhet a feltételek pontjai között. A szövetségesek nem is hozták szóba. Ennek ellenére Zamoyskit azzal áltatták, hogy a béketárgyalás nem befolyásolhatja a hadosztály szervezésének menetét, intenzitását. A párizsi, londoni, marseille-i, strasbourg-i verbuválási bázisok és a Szkutariban berendezett szervezési központ 1856. március derekáig zavartalanul működött. A francia hadügyminiszter március 19-én adott parancsot a szervezés abbahagyására. Az utolsó lengyel önkénteseket szállító hajó április 14-én hagyta el Franciaországot.

A Szultáni Kozákhadosztály gyalogsága (gyalogsági dandára) az 1. soryalopezredből, a 3. soryalopezredből, a 4. vadászredből, míg a lovassága (lovasdandára) a 2. lovasvadászredből és az 5. ulánuszredből állt. Tartozott hozzá utászkar és tüzérség is. A hadosztályt 1856. július 31-én oszlatták fel. Ekkor 1406 főt – 162 tisztet, 1244 altisztet és közlegényt – számlált. (Összesen 1754 ember fordult meg soraiban.) Anglia leszögezte, hogy szerződésben foglalt kötelezettségének eleget tesz. A katonáknak egy évi zsoldot folyósított, s vállalta, hogy finanszírozza útjukat az általuk kiválasztott célországokba. 516-an akartak az Oszmán Birodalomban maradni, 242-en kívántak Angliába, 179-en Franciaországba utazni. Sokan tartották elképzelhetőnek jövőjüket a Dunai Fejedelemségekben, s volt egy csoport, amelyik a Thesszáliában alapított faluban, Derbinában szándékozott életét berendezni. (A területen 1857-ben pusztító járványok, s a gyenge termés ezt lehetetlenné tették.)

Paweł Wierzbicki kötete utolsó fejezetében (*A Szultáni Kozákhadosztály katonáinak csoportképe*) külön elemzi a különös sorsú sereg tagjainak nemzeti, vallási hovatartozását, társadalmi származását, műveltségi szintjét, előzetes katonai pályáját, életkorát. A magyar szabadságharc ötven lengyel légionistája volt tagja a Szultáni Kozákhadosztálynak. Władysław Poniński honvédalezredes az 5. ulánuszred parancsnoki tisztét, Antoni Wieruski egykori honvédőrnagy, a karsi csata ezredessé előléptetett hőse a szkutari szervezési központ parancsnok posztját töltötte be. A hadosztályban hét magyar is szolgált.

Paweł Wierzbicki hatalmas forrásanyagot dolgozott fel monográfiájához. Külön ki kell emelni a krakkói Czartoryski Könyvtár és a Kórniki (Zamoyski) Könyvtár gazdag iratgyűjteményeit. A szerző a következőkben látja a lengyel történelmi szakirodalomban mostohán kezelt Szultáni Kozákhadosztály jelentőségét: „Az 1855 novemberében, szinte a háború végén létrejött kozákhadosztálynak mindenekelőtt politikai jelentősége volt. Mert bár a Hotel Lambert még számolt azzal, hogy a béketárgyalások megfeneklenek, s a háború folytatódik, a konfliktust figyelemmel kísérők számára világos volt, hogy a francia és angol társadalom fáradtsága, valamint I. Miklós cár ha-

lála miatt a résztvevők a küzdelem befejezésére töreksenek. Ily körülmények közepette Adam Czartoryski hercegnek és Władysław Zamojskinak csak az a reménye maradt, hogy a hadosztályt diplomáciai nyomásgyakorlási eszközként és alkuaduként használhatja a leendő béketárgyalások során.”

A Szultáni Kozákhadosztály feloszlata nem érintette a Sadyk pasa parancsnoksága alatt álló 2. (szultáni kozák-) dragonyosezredet, amely egyetlen reguláris fegyveres alakulatként céljai között – még ha romantikus álomként is – számon tartotta Lengyelország helyreállítását.

Kovács István

ERWIN A. SCHMIDL

HABSBURGS JÜDISCHE SOLDATEN 1788–1918

(Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, 2014. 264 o. ISBN 978-3-205-79567-4)

Kevésbé köztudott, hogy a soknemzetiségű Habsburg-birodalom hadseregében a XVIII. század végétől már zsidó katonák is szolgáltak. Az ő történetük összefoglalására vállalkozott Erwin A. Schmidl ismert osztrák történész – akinek a témáról már korábban is jelentek meg publikációi – egészen az első világháború befejezéséig. A már rendelkezésre álló német, magyar és angol nyelvű könyvészeti anyagok mellett feltárta a témakörrel fellelhető amerikai, izraeli, osztrák és orosz forrásokat is, amelyek birtokában lényegre törő és közérthető módon tárgyalja a bonyolult kérdéskört.

A szerző a rövid bevezető után a zsidók 1788 előtti társadalmi helyzetének elemzésével ismereti meg az olvasót. Megtudhatjuk, hogy a középkorban és a korai újkorban a zsidók megbízhatóságát és katonai képességeit lebecsülték, így a katonai szolgálatnál nem vették őket figyelembe. A XVIII. század nyolcvanas éveiben a felvilágosodással együtt járó vallási türelem térnyerésével a korábbi nézet megrendült.

Schmidl a következőkben a katonai szolgálat bevezetéséről ír a zsidók számára. Kifejti, hogy a katonai pálya megnyitására az egyidejűleg szükségessé vált hadszervezeti reformra az összeírási rendszer bevezetése következtében nyílt lehetőség. A XVIII. század végén a Habsburg-birodalomba bekebelezett Galíciában és Bukovinában több zsidó élt, mint annak összes korábbi felségterületén együttesen.

A zsidók korábban nem viselhettek fegyvert, a kereskedelemben és a szállításban viszont jelentős szerepet játszottak, így magától értetődőnek tűnt, hogy az 1788-ban kitört utolsó török háború okán a már korábban létrehozott hadiszállítási lehetőségeket megnyissák előttük. II. József császár 1788. február 18-i pátensében nemcsak erről intézkedett, hanem engedélyezte a tüzérségnél a zsidók töltőlegényként való elfogadását. A következő évben az uralkodó galíciai zsidó rendtartásában már az önként vállalt gyalogos szolgálatot is megengedte számukra.

A mű írója a következőkben elemzi a birodalom zsidó vallású lakosságának vegyes reagálását a katonáskodás szabaddá tételére. A növekvő ellenállás azt eredményezte, hogy II. József halálával megteremtődött a szolgálatmegváltás lehetősége, melynek okai között a kóser étkezés, valamint a sabbat tétlenségi és a zsidó vallás egyéb előírásaiból adódó nehézségek álltak. Áttekintést kap az olvasó a zsidók részvételéről a többi európai ország haderejében.

A szerző a következő fejezetben az 1792–1866 közötti időszakra fókuszál. Bemutatja, hogy a napóleoni háborúkban már mindegyik fegyvernem nyitott volt a zsidó katonák előtt. Érdekes, hogy akkortájt a magyar korona országaiból összesen 1200, míg a Habsburg-birodalom egyéb tartományaiából 35 000 zsidó vállalhatott katonai szolgálatot. Akkoriban bukkantak fel először a zsidó császári–királyi tisztek is. A zsidók számának növekedése az 1815–1848 közötti periódusban folytatódott a haderőben. Az 1848–49-es magyar forradalomról és szabadságharcról szólva a szerző